

AROLA

per camins de càtars
al Pirineu català

14 passejades i excursions

Montse Subirana
Rafael López-Monné

de ferradura
guies per a caminants curiosos

AROLA EDITORS

Rafael López-Monné

(Tarragona, 1964)

Geògraf i fotògraf, probablement perquè li agrada mirar i explicar allò que veu. Les muntanyes formen part dels seus paisatges més viscuts, des del seu estimat Montsant a l'Himàlaia. El 1985 va pujar el Nun (7135 m), dos anys després l'Annapurna I (8091 m) i, el 1993, el Xixa Pangma (8012 m). A poc a poc, l'interès pels camins de muntanya ha passat davant els cims. La seva tesi de llicenciatura va centrar-se en l'estudi del senderisme com a fenomen social i també turístic (*Senderisme, camins i senyals*, Arola Editors, 1999).

Des del 2000 col·labora a *La Vanguardia* amb propostes d'excursions i cròniques relacionades amb el paisatge, el territori i el patrimoni. Actualment combina les tasques de fotògraf, redactor d'articles i consultor especialitzat en turisme a peu, amb la docència a l'Escola de Turisme i Oci de la Universitat Rovira i Virgili. Ha publicat diversos llibres dedicats a festes tradicionals, territoris i paisatges, i les seves imatges han aparegut en mitjans com el Magazine de *La Vanguardia*, el Dominical d'*El Periódico*, *GEO*, *Descobrir Catalunya*, *Altair*, *Grandes Espacios* o *Viajes National Geogràfic*. Seguint els consells de Cartier-Bresson, quan treballa amb la càmera o amb el paper, procura que el cervell estigui a l'alçada del cor.

Montserrat Subirana

És llicenciada en Psicologia, Diplomada en Turisme i Postgraduada en Gestió i Desenvolupament de Noves Activitats de Lleure i Turisme. Acabats els primers estudis de Turisme, treballà de guia per Europa durant set anys. El 1998 assumí la primera gerència del Consell Regulador del Camí dels Bons Homes, destacant la rehabilitació del Palau de Pinós, la creació del Centre Medieval i dels Càtars a Bagà, on avui es troben les oficines del Consell Regulador, i la ideació de la Ruta Gastronòmica del Camí dels Bons Homes. El 2000 va deixar el Berguedà per incorporar-se a Turisme de Catalunya (actualment Agència Catalana de Turisme) on va treballar com a Tècnica de Promoció i, des del 2008, com a Responsable d'Accions.

Ha publicat *Perruca de Senglar*, finalista al Premi Recull 2002. *Ens ho hem de fer mirar*, que inclou el Premi finalista al 11è Concurs Literari de Narrativa per a Dones de l'Ajuntament de Terrassa. *Vint-i-dues tardes, dos matins i un vespre amb els avis d'Espinelves*, patrocinat per la Diputació de Girona, i ha rebut una menció especial als Premis Literaris Homilies d'Organyà 2009 pel seu relat *El camí de les Trementinaires*, publicat al recull *Homilies 2009*.

a peu

per camins de càtars
al Pirineu català

14 passejades i excursions

a p e u

per camins de còtars
al Pirineu català

14 passejades i excursions

Montse Subirana
Rafael López-Monné

Pròleg d'Antoni Dalmau i Ribalta

de ferradura
guies per a caminants curiosos

Dirigida per Rafael López-Monné

AROLA EDITORS

Edita: Arola Editors

Edició:

Textos: Montse Subirana i Rafael López-Monné

Narracions: Montse Subirana

Fotografies: Rafael López-Monné

Il·lustracions: Llorenç Brell

Disseny col·lecció: Elena Cruz

Disseny i maquetació: Felix & Paula

Correcció lingüística: Josep Artigues

Base cartogràfica: Institut Cartogràfic de Catalunya

Impressió: Gràfiques Arrels

© de l'edició: Arola Editors

© dels textos, de les fotografies i de les il·lustracions: els autors

Tots els drets reservats

www.arolaeditors.com/deferradura

rafaellopezmonne@arolaeditors.com

ISBN:

Dipòsit legal:

Foto coberta:

Dibuix del logotip de la col·lecció cedit per
l'Agrupació Excursionista La Picossa, de Móra d'Ebre

Amb el suport de

AJUNTAMENT
DE TOSSES

CONSELL COMARCAL
DE L'ALT URGELL

CONSELL COMARCAL
DE LA CERDANYA

CONSELL COMARCAL
DEL SEGURA

DEPARTAMENT D'INNOVACIÓ,
UNIVERSITATS I EMPRESA

DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT
I HABITATGE

Diputació
de Barcelona

Àrea de Desenvolupament Econòmic
Delegació de Turisme

Parc Natural
de l'Alt Pirineu

Departament de Medi Ambient
i Habitatge

Departament d'Innovació,
Universitats i Empresa

La cara nord del Cadí vista des de Castellciutat, la Seu d'Urgell (Alt Urgell)

Vista de Tallendre i del Cadí des del camí d'Éller a Ordèn

fusta i naps per fer bullir l'olla

D'Éller a Ordèn, i tornada per Cortàs

Temps	3 h 30 min
Desnivell	370 m
Distància	10 km
Mapa	Cerdanya 1:50.000 Editorial Alpina

Recomanacions

L'Hostal d'Éller és més que un excel·lent allotjament rural. La Núria i el Joan s'estimen el seu poble amb passió i són uns veritables activistes de la recuperació i la divulgació del patrimoni local. És un bon lloc on trobar informació contrastada de l'estat dels camins, per exemple.

Més informació

El Museu de l'Esclop de Meranges mostra l'elaboració d'aquest calçat tradicional, tant pel que fa als estris i eines necessàries com a les tradicions i les dites que la història li ha impregnat al llarg dels anys (tel. 972 880 864)

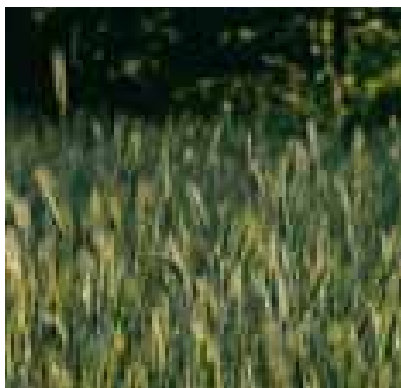
En Joan Closas, de l'hostal d'Éller, explica que la humanitat ha utilitzat la fusta des de temps immemorials, però no totes serveixen pel mateix. L'ús específic de les diferents fustes i la manera de tractar-les és una coneixença molt viva i ben guardada per alguna gent de Cerdanya. Així, se sap que no hi ha com el pi negre per a bigues o per a esclops. La resistència d'un mànec de freixe no és la mateixa que la del salze, flexible i lleuger, però alhora fort per a un altre ús. No hi ha com un bastó d'avellaner tallat en lluna vella, rectilini i elegant; o la textura sedosa d'una bona cullera de boix... Possiblement aquests siguin alguns dels coneixements que encara ens perduren des dels temps que, per la Jussana o el Boscarró, hi baixava la

fusta cap als pobles. Amb aquests noms es coneixien les dues carrasseres principals d'Éller, és a dir, els camins de ròssec per treure els tronc.

Igual com la fusta, els habitants d'aquestes contrades pirinenques van trobar la manera d'aprofitar les terres seques i dures, mitjançant el conreu dels naps. Sembla que els de Tallendre eren i són especialment exquisits. En Miquel Turet de cal Toniet, una casa pairal de Tallendre ho diu així: «Jo en dic, i sempre ho he sentit a dir, de terra cancinal, de roc cancinal. Tallendre és ple d'aquesta terra i al nap li agrada perquè és una terra que té més pasta i surt més gustós.» Avui, el poble de Tallendre —com Ordèn— roman pràcticament abandonat,

Fusta tallada i camps de cereal d'Éller

malgrat l'arquitectura i la bona conservació de les cases no ho facin semblar. Bona part dels bancals on es cultivava aquesta planta crucífera es troben en desús, tot i que alguns habitants, com en Miquel i la seva dona, la Teresa, ja

entrats a la setantena, encara treuen naps del camp amb les arpelles.

L'excursió proposada uneix els veïnats d'Éller, Ordèn i Cortàs, travessant boscos, pastures i antics camps de conreu.

Se surt de la font d'Éller [1] en direcció a Bellver i, de seguida, al creuar la carretera, es pren a la dreta el camí de carro que puja en direcció a Ordèn, marcat amb senyals de color groc (amb el número 130 segons el mètode per senyalitzar camins en aquesta comarca). Es comença amb un pendent suau i s'arriba a un indret obert, amb bones vistes del Puigpedrós, la vall del Duran, la plana de la Cerdanya i el Cadí al fons [2]. Es deixen dos camins que marxen a l'esquerra i, al recte, i es continua pujant seguint la pista de més a la dreta.

Al poc que la pista es fa més dreta, es troba un corriol a mà esquerra [3] que s'endinsa al bosc (per sota una bassa contra incendis que no s'arriba a veure perquè cal deixar la pista abans). És el camí vell de Tallendre i Ordèn a Éller i es

coneix amb el nom de camí de la Correva, perquè era el que utilitzava la carter que portava el correu. Encara es poden observar alguns passos tallats a la roca. Es continua fins a la roca de Castelló, on comença una baixada prolongada, coneguda com la baixada de l'Artiguella (amb alguns trams malauradament molts erosionats a causa del trànsit de motos) que porta al torrent de la Farga Vella [4].

Al creuar el torrent, a l'esquerra es veu el sòcol d'una antiga palanca. Es continua pel camí que ara puja en direcció a Ordèn i es passa per aplevats molsuts que pastura el bestiar, des d'on es veuen uns camps als quals la tosa d'Alp els fa de decorat. El camí arriba a Ordèn [5] pel costat d'un excel·lent mur de pedra seca signat i datat a la cantonada. Cal baixar, a l'esquerra, fins al collet on es

Dolmen del Coll de Fans

Els cavallers i l'anticlericalisme senyorial

Els cavallers constituïen la petita noblesa del país. Tal i com descriu Carles Gascón, nominalment estaven inclosos dins l'estament nobiliari, però es diferenciaven dels grans senyors per una situació econòmica generalment precària. Es tractava d'una classe social violenta i indisciplinada que custodiava els castells dels grans senyors, amb els quals es vinculaven per mitjà de tractes de tipus feudal, que solien vulnerar quan els convenia. A més solien ser anticlericals, no per cap motiu doctrinal ni teòric, sinó per la càrrega que suposava a la seva precària economia el pagament dels delmes i altres tributs deguts a l'Església. Aquest anticlericalisme cavalleresc fou el que convertí aquest grup en una classe particularment receptiva al catarisme a Occitània, en vista que aquesta religió, pel fet de negar tota propietat eclesiàstica, ofería als cavallers un camí de salvació eterna sense haver de pagar els odiats delmes. Es podria dir que fou aquesta

classe cavalleresca urgellenca la que rebé en primer lloc l'impacte de les noves doctrines càtares, possiblement ja durant la primera dècada del s. XIII.

L'anticlericalisme senyorial responia a tot un seguit de conflictes de tipus feudal, en els quals es qüestionava el poder polític i econòmic que havia anat acumulant l'Església en el segle anterior. Aquest anticlericalisme pragmàtic, la realitat de nombroses reconciliacions amb l'Església per part d'alguns d'aquests senyors per tornar a recaure tot seguit en l'heretgia i el testimoni de les riques deixes testamentàries de l'Església catòlica, fan qüestionar el grau de sinceritat amb què aquests senyors abraçaven la nova fe, i si no veuriem en ella més aviat la manifestació del seu posicionament contra l'Església o, si més no, si no voldrien garantir la seva salvació saltant contínuament d'un costat a l'altre la línia divisòria que separava les dues religions

Església de Sant Iscle i Santa Victòria de Tallendre, segle XII

Éller, i al fons, el Puigpedrós

l'església i la font. Si es vol, des d'aquí es pot pujar fins a Tallendre seguint el camí marcat.

Per retornar a Éller cal prendre el camí vell de Cortàs que surt a llevant, a la mateixa plaça de l'església i està senyalitzat (núm. 125). Es troba un primer tram empedrat, una mica fet malbé, que porta a un noguer. Atenció! Aquest és un punt delicat [6]. Aquí cal deixar el camí principal i agafar el que surt a l'esquerra (amb marques grogues) que pot estar dissimulat per la vegetació. Es travessen camps en direcció a les Manrades i es davalla per tornar a trobar el torrent de la Farga Vella [7].

Es creua i, entre boixos, el camí s'aplanava tot resseguint el vessant esquerra del torrent (a mig camí, a mà dreta, surt el camí que porta a Bellver). Finalment, el camí remunta i assoleix el coll de Fans [8], on val la pena apropar-se a veure el dolmen del Coll de Fans, també anomenat barraca del Camp d'en Josepó. Es tracta d'una sepultura de cambra simple, del període calcolític, de l'edat

del bronze, entre el 2000 i el 1000 aC. Queda a mà esquerra del camí, a la punta de l'antic camp de conreu.

Des de coll de Fans s'inicia la baixada, amb una bona panoràmica de la plana de Cerdanya esquitxada dels seus poblets. El pendent continua fort fins al torrent de les Llemeneres, on hi havia una explotació de calç, ara amagada per la bardissa i el sotabosc. Del torrent [9], les marques grogues porten a Cortàs [10] per damunt la carretera. Una vegada s'hi arriba, cal pujar fins a vora l'església on es veu una gran casa de fusta. El camí per retornar a Éller enfila per damunt el poble i esdevé un mirador amb vistes de Cortàs, el coll de la Perxa, Ocejá, Llivia...

Al cap d'una estona d'anar pujant s'arriba al pla de la Tira [11], on hi ha un monòlit que serveix per delimitar pastures. Cal pujar una mica més fins a retrobar el camí resseguit a l'inici de l'excursió (núm. 131) [2] i davallar suaument cap a Éller, gaudint de les vistes de Meranges i el Puigpedrós.

La invasió càtara de la Cerdanya

Es prepara l'escomesa L'intrèpid Arnau de Saga ja assaboria el plaer del domini abans de l'escomesa, quan fou cridat per formar part de la tropa que es disposava a envair la Cerdanya. Havia arribat l'hora de demostrar les seves capacitats. Tenia el vent de cara, brau, impetuós, atrevit i fill de la Cerdanya. No hi havia racó d'aquells paratges que no hagués trepitjat i s'hi bellugava com un autèntic gat mesquer, així que la conjuntura no li podia ser més favorable.

Després de saquejar la vila i la catedral de la Seu d'Urgell i bona part de l'Urgellet, les tropes del vescomte Arnau i del comte Ramon Roger havien d'entrar a la Cerdanya continuant la furiosa campanya contra l'Església. L'esperó del conflicte havia sorgit el 1135 per la possessió del castell de Ciutat i s'anà agreujant pels interessos coincidents al voltant d'altres castells de l'Urgellet, però fou l'aliança del vescomte de Castellbò i el comte de Foix el 1195 que propicià la gran escomesa contra l'Església d'Urgell.

Encara que l'interès que compartien els homes que formaven l'exèrcit no era sinó l'obtenció del botí que poguessis sostreure, la cruenta irrupció de les tropes del vescomte i el comte s'arribà a conèixer com «la invasió càtara de la Cerdanya», tot i que segurament en aquell exèrcit pocs sabien qui era sant Joan o sant Pau.

El cavaller de la Cerdanya s'ensuma el festí Arnau arribà al castell de Meranges un capvespre d'aquell 1195 quan la tardor obria les portes de l'hivern. L'imponent castell del comte de Foix regnava a la falda d'una tossa Plana de Lles i un Puigpedrós coronats amb una diadema de neu primerenca i una majestuositat que no va sorprendre el cavaller, car s'havia imaginat tantes vegades aquell moment que feia temps que el degustava.

El que sí l'havia de sorprendre era l'àpat que estava a punt de començar i que li feia roncar els budells des que havia sortit de la llar de camperols d'on provenia. Les llars d'aquelles muntanyes solien alimentar-se de blats i hortalisses de temporada. Favas, naps, bledes, cols i sobretot d'aquelles que en solien treure un excedent una vegada pagats els delmes, que acompanyaven amb porcions de formatges, pa, vi i alguna poma. Es tractava d'àpats humils i monòtons estretament lligats als productes locals, encara que de

tant en tant també es cruspissin algun animaló domèstic o altres de bosc que podien caçar.

L'alimentació dels senyors eren figures d'un altre paner, ja que a l'edat mitjana hi havia una clara diferenciació entre el menjar de nobles i burgesos i el dels que no ho eren, sent un símbol de distinció, poder i riquesa el seguici de viandes que es lluïen a les taules de les cases poderoses. És, doncs, previsible imaginar com el cavaller, homenot que sempre tenia un budell buit, es llepava els bigotis ja abans d'asseure's a taula.

Arnau de Saga s'asseu a taula N'Arnau fou ben rebut pel vescomte i el comte que celebraven els recents botins saquejats amb el vi vermell característic de l'hivern. En aquella gran estança s'hi aplegava una bona colla d'homes valents que formaven part de la tropa a la qual Arnau se sentia tan orgullós de pertànyer, i de seguida tots s'assegueren al voltant d'una taula presidida per l'amfitrió, carregada de menges de colors intensos i sublims olors de condiments que van fer obrir la gana al més tip dels comensals.

Des del centre fins a cada un dels extrems de la taula ressaltaven les safates de menjar separades per grans gerres tan plenes de vi que gotejaven per totes bandes. Un cérvol daurat i lluent amb salsa de mostassa sobresortia al bell mig de la taula allargada i, a cada costat del cérvol, quatre tudons farcits d'all, panses, cansalada i ous crus. Seguidament hi havia disposats menjars de cullera —ave llanat i pinyonada— i grans plats d'hortalisses, magranes, peres, figures seques, pa i formatge. Quan el festí ja havia extasiat tots els sentits de les tropes, se serviren encara pastissets i bunyols endolcits amb mel, acompanyats de piment, un vi negre especiat que es prenia al final dels àpats.

Fart i tip, n'Arnau es retirà com els altres cavallers amb qui havia compartit aquell àpat succulent que, d'altra banda, poc tenia a veure amb les menges dels càtars més purs. L'antic camperol havia de descansar per poder lluitar de valent els dies següents i aplegar un bon botí que li donés més fortuna i popularitat.

Lexèrcit saqueja la Cerdanya Començava a clarejar el dia quan la tropa del vescomte i el comte aplegada en la seva totalitat al castell de Meranges, es dirigí amb contundència a saquejar la vila. Seguidament, continuaren sense treva cap a les altres viles ceretanes on entraven a sac per sostreure tots els béns que poguessin de l'Església d'Urgell. Arnau trotava al costat del vescomte guiant l'exèrcit per aquells camins que tan bé coneixia. Després de Meranges vingué Montmalús, i seguiren les viles

d'Éller —on comte i vescomte sostragueren vint sous al capellà—
Ordèn i Cortàs.

En el camí d'Ordèn a Cortàs s'obria esplendorosa, als peus del
Puigmal, la tossa d'Alp, el Cadí i el Moixeró, la plana de la Cerda-
nya. Des d'aquella alçada es veien perfectament els pròxims botins
que es disposaven a saquejar, les esglésies de Talló i Pedra, que
tremolaven amb el ressò de la cavalleria que galopava tant a la

vora. Cert fou que pocs d'aquells homes tingueren miraments a l'hora d'embutxacar-se els botins. A la fi de l'escomesa, la tropa formada en gran part per cavallers anticlericals i insubordinats, que durant tota l'edat mitjana esdevingueren els autèntics actors dels conflictes bèl·lics, assaboria la victòria no exempta de destruccions, saqueigs i robatoris a l'Església. Tots els danys infligits els transmetria fil per randa alguns anys després el bisbe Ponç de Vilamur a l'arquebisbe de Tarragona.

